

Рудь О. М.

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

**СКЛАДНІ СЛОВА В МОВОТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО:
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ**

У статті здійснено структурно-семантичний аналіз складних слів, що функціонують у поетичних текстах Ліни Костенко. Розглянуто трактування поняття «складне слово» у сучасному мовознавстві, окреслено поняття «комполит» та «юкстаполит».

Встановлено, що найчисленнішими в текстах Ліни Костенко є комполитні іменникові найменування, складні прикметники вживаються рідше. Зафіксовано поодинокі випадки використання складних дієслівних та прислівникових номінацій.

Проаналізовано такі структурно-морфологічні типи комполитних іменників: «іменник + дієслово», «числівник + іменник», «прикметник + іменник», «дієслово + іменник», «прислівник + дієслово», «займенник + іменник», «займенник + дієслово», «іменник + іменник». Встановлено, що для індивідуального стилю Ліни Костенко характерними є іменники-юкстаполити, утворені на основі прикладкових сполук шляхом складання компонентів із різним граматичним родом, синонімічного зближення компонентів та конструкції із семантично рівноправними іменниками.

З'ясовано, що серед складних прикметників домінують комполитні утворення таких структурних типів: прикметники з дієслівним компонентом, що підпорядковує собі іменник чи займенник; комполити, що утворюються від прикметників, які узгоджуються з іменниками чи підпорядковують собі іменники; прикметники, утворені на основі поєднання іменника із числівником, займенником тощо. Прикметникові юкстаполити Ліни Костенко утворені повторенням того самого чи синонімічного слова.

Поетеса активно використовує як традиційні складні найменування, зафіксовані в загальнономовних словниках, так і індивідуально-авторські, утворені за внутрішніми законами розвитку мови, за певними зразками. Утворення складних слів зумовлюється тенденцією до лаконізму мовлення, до стислості, влучності вираження думки.

Складні слова в аналізованих текстах семантично різнопланові, вони номінують різноманітні предмети, явища, поняття навколишньої дійсності, називають різні відтінки кольору, характеризують зовнішність людини, розкривають риси її характеру, її внутрішній світ, передають індивідуально-авторське ставлення до навколишнього світу, подій, життя суспільства тощо.

Ключові слова: складні слова, юкстаполити, комполити, окаяналізми, структурно-морфологічні типи, словотвірний зразок.

Постановка проблеми. Серед українських поетів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. виділяється постать Ліни Костенко – неперевершеного майстра поетичного слова. «Саме мовотворчість Ліни Костенко, – наголошує С. Єрмоленко, – становить мірило розвитку української літературної мови другої половини ХХ ст. в її поетичному жанровому різновиді» [2, с. 7]. У кожному віршованому рядку поетеси закладений глибинний зміст, звучить громадянська позиція, її глибокі роздуми над суцям і прийдешнім.

«Мова творів Ліни Костенко – це глибока криниця, з якої можна брати і брати джерельну воду, вона робить її творчість неповторною, цікавою і багатою своїми виражальними засобами»

[1, с. 134]. Кожне слово Ліни Костенко – надзвичайно емоційне, символічне, виразне, у ньому – душа автора, його думки і почуття. Складні слова, яким належить вагоме місце в мовотворчості поетеси, є одним із конденсованих засобів художньої виразності, емоційної насиченості, засобом передачі авторської позиції, світобачення і світосприймання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Складні слова в українській лінгвістиці вивчаються за їхнім морфемним складом, словотвірною структурою, семантикою. У наукових працях Л. Азарової, М. Доленко, Н. Клименко, О. Мізіної, З. Олійник, О. Поліщук, Л. Пашко, О. Селіванової та інших знаходимо детальну характеристику

складних слів, їх структурно-семантичних типів та синтаксичних функцій. Функціонування складних слів у мові художньої літератури вивчають А. Дем'янюк, Р. Коца, Т. Крупеньова, Н. Лісняк, В. Максимчук, І. Мислива-Бунько й інші.

Поетична мова Ліни Костенко стала об'єктом дослідження наукових праць таких мовознавців, як: А. Висоцький, Г. Горох, Г. Губарева, І. Дишляк, С. Єрмоленко, В. Калашник, О. Крупко, Н. Мех, Л. Савченко, М. Стецик, В. Щербатюк та інші. Так, стилістичні особливості поетичних творів Ліни Костенко аналізує Г. Горох, вербалізацію концепту *земля* в поезії майстра слова розглядає О. Крупко, синоніміці поетичного мовлення Ліни Костенко присвячені наукові розвідки В. Щербатюк. Однак поза належною увагою дослідників залишаються складні слова Ліни Костенко, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є структурно-семантичний аналіз складних слів, що функціонують у поетичних текстах Ліни Костенко. Відповідно до поставленої мети необхідно виконати такі завдання: 1) розглянути потрактування поняття «складне слово» у сучасній лінгвістиці; 2) визначити частотність уживання складних слів у поетичному мовленні Ліни Костенко; 3) розглянути структурно-морфологічні типи та семантику складних слів, виявлених у досліджуваних текстах.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці існують різні підходи до потрактування поняття «складне слово». І. Мислива-Бунько називає такі характеристики, що вкладені в сутність цього терміна і зумовлюють різноманітність наявних визначень: морфемна структура слова; спосіб творення; семантична єдність компонентів складання; співвіднесеність складного деривата із синтаксичною структурою; принцип аналогії тощо [5, с. 7]. Аналіз наукових праць українських мовознавців (Л. Азарова, К. Горо-

денська, В. Горпинич, Н. Клименко, І. Мислива-Бунько, Н. Родзевич, О. Селіванова й інші) дозволив розглядати складне слово як цілісно оформлену лексичну одиницю, побудовану за внутрішніми законами розвитку мови поєднанням двох або більше слів, основ чи коренів, які вступають у синтаксичні зв'язки підрядності чи сурядності і зберігають свої лексичні значення. Складні слова поділяють на композити (слова, утворені складанням основ), юкстапозити (слова, утворені поєднанням цілих слів) і абrevіатури (слова, що виникли внаслідок скорочення компонентів твірною словосполучення).

Складні слова відзначаються емоційністю, образністю, здатністю служити місткими найменуваннями предметів, явищ і понять матеріального і духовного життя народу, надають певного стилістичного забарвлення контексту, передають авторське ставлення до зображуваного, що і зумовлює частотність їх уживання у поетичних текстах.

Джерельною базою нашого дослідження послужили збірки поетичних творів Ліни Костенко «Вибране» та «Триста поезій», у яких виявлено 327 складних утворень, що свідчить про високу словесно-художню майстерність автора. Найчисленнішими в текстах поетеси є іменникові найменування – 202 одиниці (61,8%), складні прикметники вживаються рідше – 107 одиниць (32,7%). На дієслівні та прислівникові номінації припадає 5,5%, відповідно 1,8% (6 одиниць) і 3,7% (12 одиниць) (рис. 1). У поетичних текстах Ліни Костенко абrevіатури нами не зафіксовані.

Досить поширеними в мовотворчості Ліни Костенко є іменники-композити (45%). Найбільшу кількість становлять утворення, в основі яких – підрядна конструкція типу «іменник + дієслово»: *водопій* – воду пити, *грунтознавство* – ґрунти знати, *землетрус* – землю трусити, *злодійство* – зло діяти (творити), *зорепад* – зорі

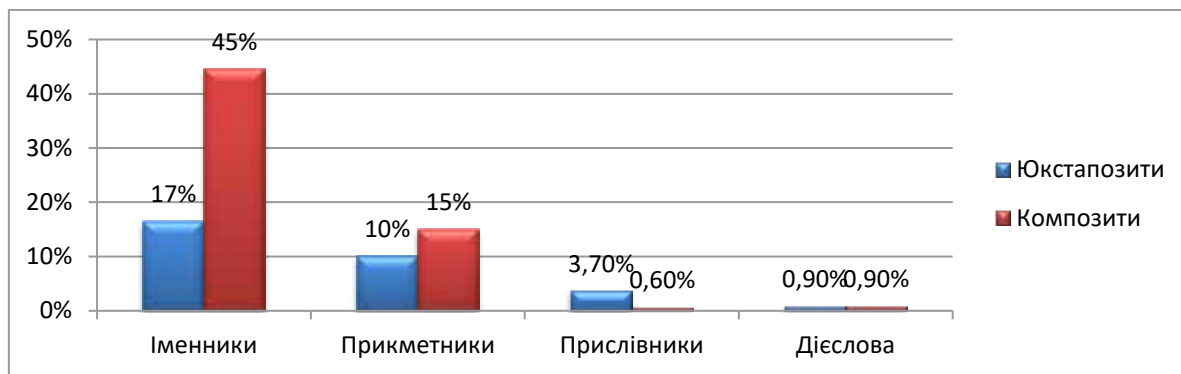

Рис. 1. Кількісний аналіз складних слів у поетичних текстах Ліни Костенко

падають, *кровопролиття* – кров проливати, *листопад* – листя опадає, *місяцехід* – місяцем ходити, *сонцестояння* – сонце стоїть тощо.

За словотвірним зразком «іменник + дієслово» утворюються назви осіб за професією, видом занять, діяльністю, учинками тощо: *добродій, злодій, лісоруб, мореплавець, полководець, хлібороби*. Переважно це загальнономвні композити, що зафіксовані у словниках. У поезії Ліни Костенко вони служать образним засобом змалювання певної історичної епохи, окремих історичних постатей та народу загалом: «Понад Дніпром жили все *хлібороби*, / що звав їх Геродот – борисфеніти» [3, с. 427]; «Якщо були у скіфів *полководці*, / і Анахарс, брат Савлія, мудрець, – / то що, у скіфів не знайшлося хлопців, / котрі могли в руці держать *різець?*» [3, с. 439].

Серед композитних іменників структурно-морфологічного типу «іменник + дієслово» виділяються okazіональні утворення, які передають авторське сприйняття світу: «Божевілля моє, *божемілля*, / *богомілля* моїм сльозам! / Один-єдиний дотик абсолютного – / моя душа відкрилась, як Сезам» [4, с. 22]; «Отак воно і йдеться до руїни. / Отак ми й загрузаємо в убогство. / Є боротьба за долю України. / Все інше – то велике *мискоборство*» [4, с. 269].

В українській мові okazіоналізми часто утворюються за аналогією, за вже існуючими в мові словотвірними моделями. Так, за аналогією до іменника *листопад* Ліна Костенко утворює композит *сонцепад*, чим досягається емоційність, образна виразність: «Рве синій вітер білі *посторонці*. / А в серці літа – *щедрий сонцепад*» [3, с. 333].

Особливою змістовністю відзначаються композити – назви певних проміжків часу, абстрактних понять тощо, утворені за словотвірним зразком «числівник + іменник»: *двоєдушність, двозначність, дволикість, двомовність, дворушництво, одноокість, періоджерело, п'ятирічка, століття, сторіччя, тисячоліття, триніг*. Такі утворення інтенсифікують висловлення, у стислій формі передають авторське бачення різноманітних подій, явищ, процесів: «Які слова *страхотливі* – *дволикість*, / *дворушництво*, *двозначність*, *двоєдушність*! / *Двомовність* – як роздвоєне жало. / Віки духовної руйнації. / Змія вжалила серце нації» [3, с. 549]; «Індустріальний подих *п'ятирічки* / до нас у сад тоді ще не проник» [3, с. 68].

Виявлено значну кількість композитів із першим прикметниковим компонентом, що приєднується до іменникової основи: *красноперка*,

крутосхил, лихоліття, просторіччя, пустослів'я, сухожилля. Серед них виокремлюються утворення з колірним компонентом *чорно-*: *чорнобиль, чорнобрив'я, чорнозем, чорноклен, чорнокнижжя*. Із чорним кольором традиційно асоціюються темні сили, щось лихе, грізне. У поетичних рядках Ліни Костенко іменникові композити з компонентом *чорно-* передають щось таємниче, загадкове, незвідане: «Готичні *смереки над банями буків*, / *гаркаві громи над країною крон*. / *Ночей чорнокнижжя читаю по буквах*, / і сплю, прочитавши собі *Оріон*» [4, с. 382]; «Це б *лишитись*. Але не *можу я*. / *Нареченою нарече й* / *заколисує, заворожує* / *чорнобрив'я таких ночей*» [3, с. 313].

Крім цього, у мовотворчості Ліни Костенко спостережені композитні іменники таких структурно-морфологічних типів: «дієслово + іменник»: *Вернивода, Вернигора, Вернидуб, знайдибіда, ломикамінь*; «прислівник + дієслово»: *гучномовець*; «займенник + іменник»: *всесвіт, всесильність*; «займенник + дієслово»: *самовигнанець, самознищення, самокрутка, самосій, самоспалення*; «іменник + іменник»: *божемілля, божевілля*.

Юкстапозиція є продуктивним способом творення okazіональних іменників. Сучасні науковці Г. Вокальчук, В. Максимчук, А. Попович та інші юкстапозитні іменники поділяють на: слова-повтори; синонімічні зближення; парні зближення сумарної семантики; контрастні поєднання лексем; словоскладання компонентів із різним граматичним родом; прикладкові сполуки.

У поетичному словнику Ліни Костенко найчисленнішими є іменники-юкстапозити, утворені на основі прикладкових сполук: *білочка-біженка, велетень-художник, вечір-мисливець, вечір-мулат, вітер-голодранець, вовки-сіроманці, горобці-хвилини, греки-веслярі, камінь-рюкзак, кінь-мислитель, кремійнь-ноженята, місяць-дармовис, орли-чорнокрильці, ніфія-сидуха, поет-автомат, руки-митарі, скіфи-землероби, слово-брила, слово-філігрань, церква-кам'яниця, яблука-циганки* тощо.

Значно рідше у віршових тестах поетеси вживаються складні іменники, утворені шляхом складання компонентів із різним граматичним родом (напр.: *зоря-полин, туман-трава, яблуко-гібрид, яблуко-недоквас* тощо), синонімічного зближення компонентів (напр.: *андрофаги-людоїди, гуси-лебедята*), конструкції із семантично рівноправними іменниками, побудованими як «парні зближення сумарної семантики, які становлять певний концепт» [6, с. 242]: *батько-мати, отець-мати* –

батьки; *звір-птиця* – світ фауни, *грунт-худоба* – господарство тощо.

Юкстапозитні іменники Ліни Костенко семантично різнопланові. Вони становлять такі тематичні групи: назви спорідненості, свояцтва: *батько-мати, отець-мати*; назви осіб за професією, родом діяльності, соціальним станом тощо: *батюшка-цар, велетень-художник, залицяльники-п'яниці, опівночник-поет, скіфи-землероби*; назви народностей, національностей: *андрофаги-людодіди, греки-весляні, черкуси-негритоси*; назви тварин, птахів, риби: *білочка-біженка, буй-тур, вовки-сіроманці, горобці-хвилини, гуси-лебедята, жар-птиця, звір-птиця, кінь-мислитель, кіт-воркіт, коник-стрибунець, мислитель-чорногуз, орли-чорнокрильці, риба-кіт*; назви рослин та їх плодів: *близнята-зерна, іван-чай, іноплемінники-дерева, яблука-циганки, яблуко-гібрид, яблуко-недоквас*; назви предметів і явищ природи: *зоря-полін, місяць-дармовис, туман-трава*; назви частини доби, певних проміжків часу тощо: *вечір-мисливець, вечір-мулат*; назви будівель, архітектурних споруд, їх елементів тощо: *акротерій-машкарон, церква-кам'яниця*.

Стилетворчим засобом виразності й образності в поезії Ліни Костенко є складні прикметники, серед яких домінують композитні утворення. Враховуючи класифікацію складних прикметників, в основі якої – синтаксична сполучуваність кожної частини мови [7], виділяємо такі типи композитів, виявлених у досліджуваних текстах:

1) складні прикметники з дієслівним компонентом, що підпорядковує собі іменник (*благословенний* – благо славити, *вікопомний* – вік пам'ятає, *дивовижний* – диво видіти, *клинотисні* – клином писати, *літописний* – літа описувати, *торфодобувний* – торф добувати, *чудотворний* – чудо творити) чи займенник (*самозаслуханий* – сам заслухався, *самотканий* – сам тче, *самочинний* – сам чинить);

2) композити, що утворюються від прикметників, які узгоджуються з іменниками чи підпорядковують собі іменники: *боговгодний* – Богу вгодний, *високовольтні* – високі вольти, *вишневогубий* – вишневі губи, *гостробородий* – гостра борода, *давньогрецький* – давні греки, *добросовісний* – добра совість, *жовторотий* – жовтий рот, *злязкий* – злий язик, *повногрудий* – повні груди, *прекраснокінний* – прекрасні коні, *русявокосий* – русяві коси, *сивоголовий* – сива голова, *темнолиці* – темні лиця, *темноокий* – темні очі, *тонковидий* – тонкий вид, *тонкосльозий* – тонкі сльози, *червонощокий* – червоні щоки, *чорнобро-*

вий – чорні брови, *чорноокий* – чорні очі, *щирозлотий* – щире золото тощо;

3) складні прикметники, утворені на основі поєднання іменника із числівником (*двоглавий* – дві голови, *двозначний* – два значення, *дволиций* – два лиця, *двоопуклий* – дві опуклості, *однозначний* – одне значення, *семиструнний* – сім струн, *столиций* – сто лиць, *столітній* – сто літ, *сторукий* – сто рук, *триглавий* – три голови, *шестиколісний* – шість коліс), займенником (*вселюдський* – усі люди, *всесвітній* – увесь світ, *всесильний* – уся сила) тощо.

Серед юкстапозитних прикметників, побудованих на основі сурядної синтаксичної конструкції, переважають деривати моделі «прикметник + прикметник»: *кришталево-об'єктивний, неосяжно-голубий, пружинно-спіральний, темно-лазуровий, срібно-золотий, пустоширокий, червоно-жовтий, чорно-білий, чорно-синій, чорно-ятряний*.

Виокремлюються юкстапозити, утворені повторенням того самого слова чи синонімічного: *білий-білий, живий-здоровий, затяжний-затяжний, крихтний-крихтний, мокрий-мокрій, сивий-сивий, чорний-чорний* тощо. У поетичному контексті вони підсилюють, увиразнюють ознаку певного предмета, явища: «*І снився їй народ, такий до болю милий! / І зорі, і вітри, і чорний-чорний ліс. / Ох, як її там ждуть, аж руки заломили / тонесенькі сестрички із племені беріз!*» [3, с. 407]; «*При згадці про тебе я гріюсь, немов при багатті. / Доці зарядили, такі **затяжні-затяжні***» [3, с. 309].

У поетичних текстах Ліни Костенко складні прикметники називають різні відтінки кольору, характеризують зовнішність людини, розкривають риси її характеру, її внутрішній світ, передають індивідуально-авторське ставлення до навколишнього світу, подій, життя суспільства: «*Потомки розберуться. Їм видніш / крізь **кришталево-об'єктивну** призму – / хто був митцем, а хто ховав фетиши / простацтва за щитом соцреалізму*» [3, с. 152]; «*З часів прапрадіда Гомера / аж до сьогоднішнього дня / немає кращого гримера, / ніж **добросовісна** брехня*» [3, с. 147]; «*Майстрували нам стелю до млості, до одуру, / із найкращих ідей, з настановами згідно, / знявши мірку з пресованих бовдурів / і **пружинно-спіральних** негідників*» [3, с. 142].

Серед складних прислівників переважають юкстапозитні слова-повтори: *давно-давно, довго-довго, дрібно-дрібно, дуже-дуже, ледве-ледве, мовчки-мовчки, тонко-тонко, трішки-трішки* тощо. У поезії Ліни Костенко прислівники-юкстапозити увиразнюють, підсилюють ознаку дії чи

ознаку іншої ознаки. Напр.: «На берег вийшли люди тогобічні, / і мовчки-мовчки бачили б вони, / що це пливе князь Полоцький у вічність, / а з ним Родвіга і його сини» [3, с. 379]; «Отак брести. А тиша – як в соборі / з давно-давно загубленим ключем» [3, с. 299].

Творення юкстапозитів часто супроводжується префіксацією. Префікс *пре-* традиційно вживають на позначення збільшеної міри ознаки. У складі юкстапозитного прислівника він підкреслює надзвичайний, більший звичайного, її вияв. Напр.: «В хаті **тихо-претихо**. І натоплена піч. / Інкрустований місяць в заворожену ніч» [4, с. 354].

Гірку іронію і сарказм містять поетичні рядки «Загартований, заगतований, / прикиданий землею, снігами, кременем, / досі був би / реа- / білі- /тований. / Хоч посмертно, зате – **сво-свременно**» [4, с. 114–115], створені за допомогою суржикового складного прислівника.

У поетичних текстах Ліни Костенко виявлено незначну кількість складних дієслів. Це переважно композити, зафіксовані в загальномов-

них словниках (*колобродить*, *благословляти*), та юкстапозити, утворені повторенням слів (*лежить-лежить*) чи внаслідок синонімічного зближення (*сікти-рубати*). Напр.: «Страждаю, мучусь, і живу, і гину, / **благословляю** біль твоїх тенет» [3, с. 33]; «У верховіттях вітер **колобродить**, / сумує стежка дичками внагрус» [3, с. 341]; «Буде азовська орда доганяти, / Буде упень **сікти-рубати**» [3, с. 522].

Висновки і пропозиції. Опрацьований матеріал засвідчує, що Ліна Костенко активно використовує як традиційні складні найменування, зафіксовані в загальномовних словниках, так і індивідуально-авторські, утворені за внутрішніми законами розвитку мови, за певними зразками. Утворення складних слів зумовлюється тенденцією до лаконізму мовлення, до стислості, влучності вираження думки. Вони відображають світовідчуття і світобачення автора, його неповторний світ поезії. Перспективним убачаємо функціональний аспект вивчення складних слів у поетичному мовленні Ліни Костенко.

Список літератури:

1. Горох Г. Стилiстичнi особливостi поетичних творiв Лiни Костенко. *Науковi працi Кам'янець-Подiльського нацiонального унiверситету iменi Iвана Огiєнка. Фiлологiчнi науки*. 2009. Вип. 20. С. 134–137.
2. Єрмоленко С. Висока естетика поетичного слова Лiни Костенко. *Культура слова*. 2010. № 73. С. 6–16.
3. Костенко Л. Вибране. Київ : Днiпро, 1989. 559 с.
4. Костенко Л. Триста поезiй. Вибранi вiршi. 16-е вид. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2019. 461 с.
5. Мислива-Бунько I. Теоретичнi аспекти вивчення складних слiв в українськiй лiнгвiстичi. *Вiсник Харкiвського нацiонального унiверситету iменi В. Н. Каразiна* : збiрник наукових праць. Серiя «Фiлологiя». 2013. Вип. 67. № 1048. С. 7–14.
6. Пiдкамiнна Л. Апозитивнi епiтети у поетичнiй мовотворчостi Т. Г. Шевченка. *Науковий часопис Нацiонального педагогiчного унiверситету iменi М. П. Драгоманова. Серiя 10 «Проблеми граматики i лексикологiї українськiй мови»*. Київ, 2007. Вип. 3. С. 241–246.
7. Словотвiр сучасноi українськoї лiтературноi мови : монографiя / Г. Гнатюк та iн. ; вiдп. ред. М. Жовтобрюха. Київ : Наукова думка, 1979. 406 с.

Rud O. M. COMPLEX WORDS IN LINA KOSTENKO'S LANGUAGE: STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS

The article provides structural and semantic analysis of complex words that function in poetic texts of Lina Kostenko. The interpretation of the concept "complex word" in modern linguistics is considered, the concepts "composite" and "juxtaposition" are defined.

It is established that in Lina Kostenko's texts composite nouns are the most numerous, complex adjectives are used less often. Isolated cases of using complex verb and adverbial nominations have been recorded.

The following structural and morphological types of composite nouns are analyzed: "noun + verb", "numeral + noun", "adjective + noun", "verb + noun", "adverb + verb", "pronoun + noun", "pronoun + verb", "noun + noun". It is established that Lina Kostenko's individual style is characterized by juxtaposition nouns formed on the basis of apposition compounds by adding components with different grammatical gender, synonymous convergence of components and construction with semantically equal nouns.

It was found that composite formations of the following structural types dominate among complex adjectives: adjectives with a verb component that subordinates a noun or pronoun; composites formed from adjectives that agree with nouns or subordinate nouns; adjectives formed on the basis of combination of a noun with a numeral, pronoun, etc. Lina Kostenko's adjective juxtapositions are formed by repeating the same or a synonymous word.

The poetess actively uses both traditional complex names, recorded in common dictionaries and individual-author, formed by the internal laws of language development, according to certain patterns. The formation of complex words occurs due to the tendency to conciseness of speech, brevity and accuracy of a thought.

Complex words in the analyzed texts are semantically diverse, they nominate various objects, phenomena, concepts of the surrounding reality, name different shades of colour, characterize the appearance of a person, reveal his character traits, his inner world, convey individual-authorial attitude to the outworld, events, society, etc.

Key words: *complex words, juxtaposites, composites, occasionalisms, structural-morphological types, word-forming pattern.*